

Марија Пргомеља

докторанд на одсеку Језик и књижевност, Филозофски факултет, Нови Сад

Српско-византијски песнички облици у Седмици Милосава Тешића

Сажетак: Милосав Тешић је метафизички песник, представник филолошке поезије. Своју песничку уметност довео је до савршенства, како на пољу форме и стиха, тако и на пољу језика. Његов лиски спев *Седмица* јесте песничка теологија, позамашан подухват који је изазвао велики одјек у књижевној јавности. У њој аутор обнавља традицијску линију певања, проговара о „новој“ духовности, црпећи тематско-мотивске регистре из библијске доктрине, односно, средњовековне књижевности, користећи при том, српско-византијске песничке облике црквене поезије. Ове облике преводи из православног обреда у уметничку лирику, рекреирајући их и тумачећи. У *Малој служби* на коју стављамо акценат уочавамо најпознатије српско-византијске сталне облике: кондак, стихиру и светилян, а у раду проучавамо њихову употребу, развој и рекреацију.

Кључне речи: кондак, стихира, светилян, средњовековна књижевност, стални облици

*Свака је уметност у средњем веку превасходно уметност функције.
Димитрије Бојдановић*

Милосав Тешић је метафизички песник, представник филолошке поезије који је своју песничку уметност довео до савршенства, како на пољу форме и стиха, тако и на пољу језика. Његове кованице, архаичне речи и бригу о језику, па и употребу сталних облика, можемо објаснити његовим лексикографским радом, при чему лексикографску прецизност користи и при стварању поезије, ослањајући се на књижевно и језичко наслеђе. Његов лиски спев *Седмица* је позамашан подухват који је изазвао велики одјек у књижевној јавности 1999. године када је објављен. Поред језика, интересантна је и композиција књиге, употреба сталних песничких облика, али и спона савремене са средњовековном књижевношћу, то јест осаврењавање српско-византијских песничких облика, као и превођење из црквене поезије у уметничку. Све до појаве *Четири канона* Ивана В. Лалића и Тешићеве *Седмице* могли бисмо рећи да је постојао дисконтинуитет између ове две епохе, али са појавом ових књига граница је избрисана, а такозвана „нерелеватна књижевна баштина“ по Скерлићу, нашла се у фокусу. Тешић и Лалић су доказали да велики, можда највећи критичар није у праву, као и Васко Попа објавивши зборник *Јуџро милено*, а Миодраг Павловић *Анџолоију српској јеснишћива*.

Лирско стварање света

Тешић је познат као песник захтевних форми. Тако у *Седмици* имамо обиље сталних облика, те она предствља захвално штиво за проучаваоце. Поред ронда и глосе који потичу из уметничке књижевности, Тешић је преузео, рекреирао и ту-

мачио готово читав систем средњовековних песничких облика. У књизи налазимо форме молитве, службе, канона, кондака, псалме, стихиру и светилан. „Жанрови средњовековног песништва (осим молитвене песме), ваљда због њиховог „црквеног карактера“ и богослужбеног контекста, остајали су највећма ван домањаја креативних прегнућа модерних српских песника.“ (Хамовић 2003:59) „*Седмица* је песничка теологија у којој Тешић обнавља традицијску линију певања и проговара о „новој“ духовности, а мотивско-тематске регистре црпи из библијске доктрине. Песник смело обрађује велике облике и теме а „када заснива песму на древним жанровским матрицама ради то на начин истински модерних песника.“ (Хамовић 2003:60) За основу *Седмице* узима *Књију ѿостања* јудеохришћански мит о стварању света, реинтерпретира га тако што у профаном тражи сакрално.

У наслову је садржан свети, симболички број седам. „Број 7 јесте број стварања, али и патње и страдања. Тешићева *Седмица* није само наслов, реч је заправо о бројчаном амблему који треба да нас упутује у егзистенцијалну зебњу и стрепњу у коју нас је бацило Стварање Господње.“ (Стипчевић 2000:918) Спев је његов дијалог са *Библијом*, сталним облицима, литургијом, поезијом, лирска реанимација стварања света. Структурирана је из два циклуса: *Седмица* и *Седмица са јујрењем*. Први циклус одговара старозаветном стварању света, и садржи седам мањих циклуса (дана), где постоји и осми дан, а други део одговара новозаветној похвали стварању. „За први део своје нове збирке, *Седмице*, песник се определио за рондо (rondeau) који су често користили француски песници XIV и XV века (Шарл Орлеански, Кристина Пизанска, Есташ Дешамп, и други) чија је форма првобитно била намењена плесу уз пратњу музике,“ (Стипчевић 2000:914) Рондо је форма од од тринаест стихова испеваних у јамбском десетерцу. „Још у првом делу пева, што призива седмицу постања света, све је у знаку непрестаног творбеног кретања (ритмички подржано јампском интонацијом), али се помаљају и силе супростављене смеру стварања.“ (Хамовић 2003:61) Песме првих шест дана циклуса су ронда. Пет канонских песама испеване су у хексаметру, у октавама са укрштеном римом, те је *Седмица* „дело сложене језичке, филозофске, религиозне и песничке замисли.“ (Илић 2000:145)

Седмица са малим јујрењем има два дела: *Малу кайизму* и *Малу службу* која носи жељено литургијско обележје. *Малу кайизму* чини седам псалама за седам дана различите дужине, од осам до двадесет стихова, и са углавном укрштеном римом, по узору на *Псалтир*. Ревитализован је жанр псалама који потиче из *Псалтира* књиге која садржи 150 псалама из Библије које су написали Давид и други побожни људи, а који су за богослужбену употребу подељени на двадесет катизами које су се читале током седмице, од којих се свака дели се на три славе и три дела која се зову антифони. Примећујемо примарни литургијски ритам и седмични „стандардни круг“ по Димитрију Богдановићу.

У *Малој служби* препознајемо најпознатије српско-византијске, средњовековне облике: канонске песме, стихире, кондак и светилан. Њима је песник додао глосу која потиче из уметничке лирике. *Мала служба* састоји се од пет песама, кондака, стихире и глосе које се смењују, а унутрашњи ритам има своје значење које се сабира у Петој песми. „Пета песма у *Малој служби* је резиме претходне четири и представља врхунац у модернизацији канонске форме.“ (Шеатовић-Димитријевић 2005:46). Такође, песник је увео свих девет канонских песама чија је структу-

ра доследно спроведена јер почињу ирмосом који захтева обраћање Богу, а потом следе тропари, док је последња строфа посвећана Богородици. „Песме *Мале службе* версификацијски су веома разноврсне, од монострофа различите дужине до октава и децима; од јамбског девентаестерца и трохејског дванаестерца до дактило-трохејског петнаестерца (хексаметра). (Јовановић 1999:12) Ипак, можда је најбоља „повезаност општехришћанске, византијске и српске историје, културе и поезије.“ (Илић, 2000:147) У *Седмици* космогонија је дубоко проживљена. Пре Тешића то је чинио Његош, Иван В. Лалић. Она неутрализује како историју, тако и време, чинећи да се све што се збило у прошлости и будућности, дешава сада. Читава збирка проткана је хришћанском мисли, односом светлости и таме, а намеће се проблем градње и разградње који отвара књигу, и што је занимљиво, опеван је принцип ероса који повезује мушкарца и жену, сматрајући љубав општим, онтолошким принципом.

Кондак

Кондак је велика песма пореклом из Сирије, чији се обим временом смањило, која прославља свеца или догађај. Повезана је са другим жанром икосом, варијацијом на тему кондака. Кондак са икосом гради акатист, сложени жанр, док се тропари са ирмосом слажу у комплекс канона чија је основна идеја спасење. „Српска средњовековна поезија имала је своје форме, које јесу литургијског усмерења, дакле обредног, али свака поезија јесте један обред на који, приступајући тексту, ми унапред пристајемо. Те форме почеле су поново да живе у поезији Ивана В. Лалића и Милосава Тешића, а и у *Светилнику* Светлане Велмар Јанковић.“ (Стипчевић 2000:925) Присетимо се да се у другом делу *Седмице* јављају стални облици: кондак, стихира и светилан, а ако обратимо пажњу на организацију стихова и на риму, схватамо да песник жели да значења илуструје старим, обновљеним песничким и поетичким фигурама.

Кондак је ретка литерарана врста, по основном току проповед, а метричким грађењем песничко дело. Темом и тоном почивао је на проповеди, а обликом је песнички правилно грађен. Првобитно је представљао песму или химну коју је појао солиста, а препеве хор. Дијалошку форму преузео је из античке књижевности, зенит је достигао код византијског песника Романа Мелода у VI веку. Постоји претпоставка да се кондак угледао на сиријске песничке форме, песничке проповеди *Memre*, *Madrasa*, *Sugitha*, а сама садржина кондака слична је садржински ранијим византијским проповедима. После наслова који је истицао име празника и акростиха, почивао је на највише трима метрички различитим уводним строфама, а у последњој строфи давао се општи поглед на празник. Касније се модификовао, те налазимо само једну строфу која следи после шесте песме канона у којој је похвално постављена тема, а после кондака се у икосу развија мала похвала, најчешће грађена анафорама „Радуј се“ које су преузете из *Акаџисџа* *Бојородици* грађеног од кондака и икоса. У кондацима се истиче морални и духовни подвиг светог, а већина је испевана у другом и осмом гласу и распоређује се у последовању уз Псалтир. Иницијали строфа сачињавају акростих. Под именом кондак зовемо оне песме које се певају на јутарњом богослужењу после шесте песме, али и на литургији. Прослављају светитеља и нису дужи од једне строфе. Песник овај облик модификује, уписујући световно значење и проговара уметнички најсугестивније у химничко-елегичном тону.

Кондак с фиџуром часно је биџи

*Часно је биџи носилац ране, живе и чистџе,
С нимбусом бола који, расџресен, џруси с џрешиње
Позној айрила; часно је биџи џреџај са лисџе
Пролазних сџвари, Слуџа шџо уме Слово да кресне
Модрицом с душе; часно је биџи смирен сџановник
Колибе џорске, ревносан чувар, враџар и војник,
Сџанова сџочних; часно је биџи сведок у џрену
Заранка лейџеџе, када се сена, сламе и баџиџе
Госџодом засџиру; часно је биџи, Звездо у челу
Сџолова Горњих, џуџник џо ноџи воџке кад џраџиџе.*

Милосав Теџић узима касније формирану форму канона као основу за грађење песме. Доноси извесне измене: стари облик осавремиђује новим садржајем. Теџићев кондак се не налази у оквиру канона, после шесте песме, већ као посебан жанр и форма. У наслову не истиче име празника, већ наглашава који је облик у питању. Такође, не постоји акростих уобичајан за кондаке, нити анафора „радуј се“ већ рефрен „часно је бити.“ „Од саможртвовања до сведока Божијег присуства у свакодневном, од подстицаја за песму до песникове и, уопште, људске природе, разложене на низ тренутачних слика, пролази пет пута поновљено часно је бити.“ (Јовановић 1999:26) Уместо о свецима, Богородици, Теџићев кондак испеван је у част Господа. Обраћа му се јер је способан да због своје двоструке природе разуме човека, као и све оно што је пролазно у њему. Све што је људско није му страна.

Песник често у „жанрове који обитавају у склопу колективног литургијског чина и сакралног садржаја, чији је исказ надличан и општи, уплете елемете субјективног и личног, да уведе и слике непосредног искуства, као нешто узвишено и светиње достојно.“ (Хамовић 2003:60) Он онеобичава стихове. „Поседну пажњу као да Теџић тражи од читаоца у погледу свог почетног стиха; његов incipit сам по себи носи своје значење. И у средњовековним поетикама incipit је имао посебно важење, као и потом. Али Теџић као да хоће да гради пирамидалне структуре, карактеристичне управо за средњовековне текстове: почетак-средина-крај, као што је и Данте градио своју Комедију, али и Vita nova.“ (Стипчевић 2000:919)

Стихира

Српска црквана поезија није писана у стиху, певана је у осам гласова-осмогласник. Дужина, ритам, крој и мелодија потичу из унутрашњег тока песниковог мишљења. „Литургичко или црквено појање није ништа друго, него молитва изражена песмом и музиком.“ (Марковић 1995:211) Примарни жанрови од којих се састоји служба јесу: тропар, стихира и кондак. Стихира је везана за стихове псалама, а од тропара разликује се по свом контексту, по дужем обиму и често другој мелодијској формули. Стихира није једноставан жанр, већ има и поджанрове. То су: пододни, самопододни, самогласни и други. Песничко стварање схвата се као појање, а писање се најчешће означава глаголом упојати, где током појања усклађују ум и срце. „Црквена поезија је била неразлучиви део богослужбеног ритуала. Стога су са литургијским разрађеним чином наши песници прихватили и песничке жанрове.“ (Трифунровић 1968:259) Под изразом стих подразумевао се стих псалама који су

се на богослужењу читали и појали. После јутрења чита се псалам 140 и зове се јутарњи псалам, а у различитим данима читали су се различити псалми. О избору је одлучивао епископ. На пример, за време опсаде аријевских војника Свети Атанасије заповедио је свом ђакону да чита 135 псалам, сваки створ хвали се псалмом 148 итд. Сви гласови налазе се на крају октоиха у триодама или минејима, иза девете песме када се поју. Данас су псалми главни део богослужења, часова, полуноћница и повечерја, а честу употребу оправдава карактер њихове форме. „Језик псалама у оригиналном тексту је песнички и украшен разним ритмичким формама и разним фигурама.“ (Марковић 1995:214) У празничне дане поје се први антифон прве катизме а понекад и прва катизма.

Под појмом стихира подразумевала се строфа која се додавала неким стиховима псалама и најчешће се појала на 4, 6, 8 и 10 стиху. У овим стиховима налази се почетке црквеног песништва. Из рефрена развило се црквено песништво, а сам рефрен је почетак стихире. Деле се на три врсте: Стихире *На јосѿоди вазвах* које се поју на вечерњој служби после 140 псалама, које и почињу овом реченицом; стихире *На сѿиховне* које се поје пред крај вечерње или јутрање службе и стихире *На хвалиѿих* које се поју после хвалитних псалама. Увек се поју у једном од осам гласова, неретко после канона. Јављају се у оквиру службе. У њима се као и у светиланима моли за спас душе. Мелодијски и реторички су правилно грађене, а анафора „радуј се“ изражава ритам. Често су се стварале према једној композицијској-метричкој схеми, и врло често се дешава да светац нема своју стихиру, а светитељи се „прилажу“ по духовној сродности, узимајући већ постојећи облик, након прве године смрти.

Сѿихира на часно је биѿи

*Не може ѿој се зачеѿи лако милосѿи кад блажи
сморене сенке; свака шѿио реч је ѿоѿово драча,
убод у вену анђела ѿоѿлоѿ, вече шѿио дражи
крилима крејким; једино може занос ѿевача,
осам кад жица ѿсалмично ѿруне, чедно изреѿи,
јошијем док сѿируји девојка сѿиѿа, оно шѿио ѿлесиѿи
језик не уме, оно шѿио Госѿод ѿаји у вреѿи;
заранком ѿосуѿ милосѿив излив уѿиешних весѿи.*

Српска књижевност је у поезији верно следила византијске обрасце. „Идеал је у светости; доживљај светога, нуменозног, сакралног, корен је и основни мотив литургијског песничког стварања, јер је оно више него у другим жанровима усмерено ка успостављању најнепосреднијег духовног односа са објектом о коме је реч.“ (Богдановић 1980:77) Византијски и српски песник црквеног песништва хоће да опонаша, а не да ствара нешто ново. Овде се разликује Тешићев однос јер он тражи нешто ново, фигуру, реч. „Иако обнавља строгу форму српско-византијске црквене поезије, Тешић је језички, садржински, формално и метрички иновира.“ (Милановић 2002:335) Тешићева стихира не прославља свеца већ Господа, и то врло дискретно у последњем стиху који можемо читати као парафразу стиха „Чудни су путеви Господњи.“ Ако бисмо морали да је сврстамо у постојеће поделе, ова стихира би припадала трећој врсти стихирама *На хвалиѿе*. Не постоји анафора „радуј се“ нити рефрен као у кондаку. Писана је мешавином виског и ниског стила, односно црквеним, сакралним језиком и разговорним, световним.

Светилан

Посебно је интересантно увођење жанра светилана који припада српском средњовековном појању и поје се после канона на јутрењу. „Светилан се пева после канона, осим у недељу када се пева егзапостилар. Он се узима из Октоиха, Триода или Минеја. Његово је основно обележје тема божанске светлости и просветљења, које представља услов достојног представљања Бога. Ту долази до изражаја и основни симболични мотив јутрења као дневне службе: излазак из мрака у светлост, из смрти коју симболише ноћ, у живот који се открива у слици дана.“ (Богдановић 1991:88) Такође, светиланом се исказује мољење за просветљење, тражи се светлост небеске благодати. Најстарији светилан потиче из *Службе Светиом Симеону. Седмица* почиње мраком и као и у *Посијању*, током целог пева имамо борбу и потискивање таме светлошћу која на крају кулминира у светилану и представља победу. Светилан на крају књиге јесте зазидано светло небеског и божијег озарења. Тешићев светилан је прилагођен, прилагодио га је својим темама и мотивима, дајући му повлашћено место, како у књизи, тако и у опусу, и представља крешендо песничке збирке *Седмица*. У њему се простире поверење у милост, наду и свепрожимајуће циклусе.

Светишлан у знаку светлосћи о Светиом Ђорђу

*Подлећи, Средо, Судби под ребро,
у вејно сјање ланчичасних свадби,
да у те кайне Недељино ведло.*

*О шћа би било када месец млад би
са ошћрим срћом зајао у шуму,
а с Роја јао сћлех Понедеља!*

*То жар би дио анђела шћо шћрну,
Четврћак њихов, ланчорасћ из краха,
из шћурној Пећка Ућоркова ваћра,
шћо може дићи ланчо уврх марћа!*

*Кроз мајлин шћурчур, наћовешћај зрења,
расћреду засћор ћовесма белине,
са цвейној снейа, белој ћрозарења,
о Светиом Ђорђу илузија сине:
уз јаблан-свећу земни квасац буја,
а блаћи шћамјан светћих садржаја
ореол ћради те се сунча ћуја
ћод држним лицем Сунца изнад ћаја,
шћо зрачним класћем, сћрћнућим са ћлоја,
јахачу кућа коња зеленоја.*

*Кад деле мајле око Ђурћевдана,
ускћие млеко и ћовуку влаћу,
ћо јавни чин је Ђосћодовој ћлана
да шћедро ћросће шћворитћелску снаћу,
ћо сваком сћвору дудри несћрћљење:
ћовеку, муњи, јасћреду и жади,
и бићу сваком; свачему је време
да наћон шћроши, некоамо да ћради,
да дужи буде циклус, руј у зрењу,
шћренућак Срца који нема цену.*

Прва строфа јесте резиме пева „Седмица.“ Она нам указује на светлост. Приступно је потискивање таме светлошћу која су два битна метафизичка појма у средњем веку. „Светлост је супстанцијални атрибут самог Божанства, тиме и Раја, а Пакао је мрак „*loco d'ogni luce muto* („место сваке светлости лишено“), као што бива код Дантеа.“ (Стипчевић 2000:917) Песник сажима време као што и сама *Седмица* актуелизује време, тако што не постоје прошлост и будућност, све је садашњост, и све се, па и стварање света, дешава пред нашим очима.

У другој строфи јавља се лик Светог Ђорђа усред зиме, који гради ореол начињен од светлости. Као што знамо, у хришћанској традицији Свети Ђорђе је један од најпоштованијих светаца и везује се за коња и убиство аждаје, међутим, постоји и Зелени Јурај, који јаше коња обучен у биље, који је такође присутан у песми. Ово су два лика Светог Ђорђа, две представе: хришћанска и итска представа, а присутан је и мотив победе змије. У последњој строфи која ефектно затвара спев, јавља се низ мотива митског порекла, пре свега Ђурђевдан и представа о њему, референца на обичаје који се везују за овај празник, као и подсећање на циклично протицање времена. Песник иде трагом поетике средњовековне књижевности и призива Господа у последњој строфи светилана. У овој строфи „стало је много: похвала Господу и његовом јавном чину скривеног плана, радост због новог почетка вегетативног циклуса и усхићење свеопштем обнављањем, али и похвала чистој Љубави/Срцу, способном да разуме и прими ову милост која му се једнако објављује и даје.“ (Јовановић 1999:14)

Седмица јесте прави пример религиозног песништва. Кроз поезију проговара песничка традиција из које је потекао, а то је српско-византијска. Српска средњовековна књижевност је интертекстуализована религијским мотивима, а приближавање библијском стилу актуелизује прошло време и библијске поруке. Најчешћа слика јесте распаљивање љубави према Господу. Песме су различите по дужини и метричкој организованости. Присутани су жанровски цитати, средњовековна поетика је транспонована у ново, модерно дело. Оно што је посебно занимљиво, Милосав Тешић преводи сталне облике из православног обреда у уметничку лирику, узимајући форму црквене поезије и етимолошке фигуре, онеобичавајући језик јер је језикољубац, брушећи језичке дијаманате песме, како каже Даница Андрејевић, дајући му молитвену улогу, при том насељавајући сталне облике као што су кондак, светилан и стихира, новим садржајем и значењем. Читајући *Седмицу* могли бисмо закључити да је песник нашао прави однос традиције и индивидуалног талента.

Serbo-byzantine poetic forms in *Seven Days* by Milosav Tescic

Abstract: Milosav Tescic is a poet of the metaphysical, and a representative of philological poetry. He strives for perfection in areas of form, verse and syntax. His long poem «Seven Days» is poetic theology, an ambitious venture which has caught the attention of literature circles. In it the author renews a traditional approach to poetry, addressing the topic of «new» spirituality by drawing on themes and motifs from biblical doctrine and medieval literature, through serbian and byzantine forms of church poetry. In his work he recreates and reinterprets these forms. The «Little Service,» on which we place emphasis, contains well known serbo-byzantine constant forms: the kontakion, stichera and svetilan. In this paper we research their usage, development and reconstruction.

Key words: kontakion, stichera, svetilan, medieval literature, constant forms

Литература Лектира

Тешић, Милисав, *Седмица*, Српска књижевна задруга, Београд, 1999.

Цитирана литература

- Андејевић:2005-Андејевић, Даница, *Лексичка њолифонија у њоезији Милосава Тешића*, у *Позија Милосава Тешића*, зборник радова, Београд, 2005, стр. 25–33.
- Богдановић:1999-Богдановић, Димитрије, *Сћара срјска књижевност*, Научна књига, Београд, 1991.
- Богдановић:1980-Богдановић, Димитрије, *Истђорија сћаре срјске књижевности*, Српска књижевна задруга, Београд, 1980.
- Деспић:2000-Деспић, Ђорђе, *Аксиолошки изазови, Илузија интђерђређације Библије*, Књижевна омладина Србије, Београд, 2000, стр. 60–70.
- Иђић:2000-Илић, Слађана, *Мистђерија дожанској сћварања*, Свеске, година 10, брђој 51/52, Панчево, 2000, стр. 145–148.
- Јовановић:1999-Јовановић, Александар, *Сћварање ѡсме као сћварање свеђа*, Седмица, Српска књижевна задруга, Београд, 1999. стр. 7–27.
- Милановић:2002-Милановић, Александар, *Језичка алхемија у Седмици Милосава Тешића*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, Књига 50, свеска 1/2, Нови Сад, 2002, стр. 333–339.
- Мирковић:1995-Мирковић, Лазар, *Православна лиђурђика*, Београд, 1995.
- Пантић:1998-Пантић, Михајло, *Синђеза ѡсничких ѡтрадиција у ѡоезији Милосава Тешића*, у *Милосав Тешић ѡсник*, зборник радова, Повеља, Краљево, 1998, стр. 145–153.
- Стипчевић:2000-Стипчевић, Никша, „*Седмица*“ *Милосава Тешића*, Летопис Матице српске, Нови Сад, децембар, 2000, стр. 913–925.
- Трифуновић, Ђорђе, *Сћара срјска ѡјана ѡоезија*, Књижевна историја (сепарат), Београд, 1968.
- Трифуновић, Ђорђе, *Азбучник срјских средњовековних ѡјмова*, Нолит, Београд, 1990.
- Хамовић:2003-Хамовић, Драган, *Канонски ѡрисиђуј и ѡренуци срца*, у *Последње и ѡрво*, Повеља, Краљево, 2003, стр. 58–63.
- Шеатовић-Димитријевић:2005-Шеатовић, Димитријевић Светлана, *Гласови времена. Миђско и хришићанско у ѡоезији Милосава Тешића*, у *Позија Милосава Тешића*, зборник радова, Београд, 2005, стр. 43–54.